

Prof. dr hab. Bożena Olszewska

Opole, 6 października 2020 r.

Uniwersytet Opolski

Instytut Nauk o Literaturze

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
WYDZIAŁ POLONISTYKI
wpłynęło dnia 7.10.2020

Recenzja

rozprawy doktorskiej p. mgr Anny Marii Czernow

Strategie karnawalizacji w prozie fantastycznej lat 1865-1950 kierowanej

do młodych odbiorców

napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Grzegorza Leszczyńskiego

Ocena merytoryczna rozprawy

W literaturoznawstwie, tak jak i w każdej innej dyscyplinie, pojawiają się książki, które dokonują metodologicznego przewrotu, pozwalają na odświeżenie perspektywy poznawczej i języka komentarza. Niewątpliwie za taką pozycję należy uznać książkę Michaiła Bachtina *Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu* (1969, 1975), w której rozwinął teorię karnawalizacji zasygnalizowaną wcześniej w *Problemach poetyki Dostojewskiego* (1929). I to na nią powołuje się Doktorantka, uzasadniając temat rozprawy i główną jej tezę, hipotezy badawcze, przenosząc jego sposób czytania tekstu literackiego na grunt literatury dla dzieci. Temat pracy p. mgr Anny Czernow *Strategie karnawalizacji w prozie fantastycznej lat 1865-1950 kierowanej do młodych odbiorców* zdradza jej analityczny charakter. Pierwszy jego człon wyraźnie sytuuje lekturę utworów z literatury dziecięcej w aspekcie karnawału, co implikuje autentyzm reakcji na dzieło, odrzucenie schematycznego odbioru (czasem bezwiednie przyjmowanego postępowania z tekstem np. zorientowanego strukturalistycznie) i dbałości o logikę na rzecz promowania zabawy, „hecy”, doraźnej emocji lekturowej. Wykorzystanie bachtinowskiego aparatu pojęciowego, nowych kategorii poznawczych w odniesieniu do literatury fantastycznej przeznaczonej dla młodego odbiorcy może stanowić zapłon, inspirujące doświadczenie skłaniające do nowych przemyśleń, odkrycia

dotychczasowych sensów. A zatem przyjęta przez Doktorantkę za Bachtinem teoria karnawalizacji może przyczynić się do zaabsorbowania z nowo przyswojonej formy interpretacyjnego bytu tego, co może być ożywcze i pożyteczne dla lektury innych tekstów. Należy żałować, że tego typu praca powstała stosunkowo późno w odniesieniu do daty pierwszego wydania książki Bachtina. Zapewne urozmaiciłaby sposoby pisania o literaturze dla dzieci i młodzieży i miałaby charakter pionierski. Oczywiście nie można w tym miejscu nie wspomnieć o *Wielkiej zabawie* – książce arcyważnej i kanonicznej dla wszelkich badań związanych z obszarem literatury dziecięcej. Tymczasem wyprzedziły ją teksty innych badaczy Katarzyny Słany *Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana* (2016), jej dwa artykuły z 2017 roku: *Karnawalizacja grozy w literaturze dziecięcej, Pan Kleks jako twórca (anty)porządku zrytualizowanego*, zbiorowa monografia pod redakcją Grzegorza Leszczyńskiego poświęcona kategorii śmiechu *Do śmiechu. Komizm w sztuce dla dziecka* (2016), czy monografia Anny Szóstak *Od modernizmu do lingwizmu. O przemianach w twórczości Brzechwy* (2003). Oczywiście powyższej uwagi nie należy traktować jako zarzutu. To raczej konstatacja o nieubłagalnym upływie czasu i naszej ludzkiej (nie)wydolności. A może i tego, że każdy temat czeka na swojego autora. Nie zmienia to faktu, że praca jest ciekawa. Autorka ma opanowany warsztat badawczy, rozległą wiedzę, którą w umiejętny sposób wykorzystuje. Walorem naukowych dociekań jest czytanie wielu omawianych tekstów w języku oryginału, co pozwala na porównania z dostępnymi na rynku tłumaczeniami, ale tylko w zakresie interesującej ją problematyki karnawalizacji, nie dąży do rekonstrukcji całościowej strategii tłumacza. Znaczenie oryginałów i przekładów w tego typu działaniach analitycznych tak oto wyjaśnia: „Istotną staje się w tym świetle kwestia oryginałów i przekładów poszczególnych utworów. Analiza zawartych *implicite* w tekście sensów wynikających z kontekstu powstawania danego dzieła możliwa jest wyłącznie w procesie lektury oryginału. Z kolei recepcję utworu poza pierwotnym kontekstem językowym, a także wpływ tego utworu na inne niż oryginalne systemy literackie zgłębić można dzięki analizie przekładów. Żeby odpowiedzieć na pytanie, które elementy tekstu oryginalnego udostępniono obcojęzycznym odbiorcom, a które przekształcono lub usunięto, konieczna jest komparatystyczna lektura oryginału i przekładu bądź przekładów. Strategie translatorskie mają wpływ zarówno na estetykę dzieła, jak i na jego pedagogię oraz ideologię”. (s.7-8) Pani mgr Czernow sama tłumaczy teksty literackie i naukowe z języka angielskiego, rosyjskiego, szwedzkiego. Odwołuje się do bogatej literatury przedmiotu, w tym obcojęzycznej. Sytuuje materiał w szerokich kontekstach: literackich, historycznych, społecznych, biograficznych, psychologicznych, pozwalając czytelnikowi na dostrzeżenie nowych faktów, odsłonę dodatkowych sensów. Dostarcza w ten sposób

czytelnikowi wielu smaczków. Z całą pewnością praca wypełnia lukę w tym obszarze piśmiennictwa. Tym niemniej pojawiają się pewne niedociągnięcia, nad którymi z recenzenckiego obowiązku należy się pochylić.

Przedstawiona przez Doktorantkę rozprawa liczy 403 strony i już ten fakt powoduje, że wiele w niej powtórzeń, kolejnego podejścia do tej samej kwestii, co niepotrzebnie wydłuża tekst rozprawy. Jest rezultatem Jej ambicji, o czym sama pisze: „Ambicją autorki niniejszej rozprawy jest całościowe działanie interpretacyjne wzorowane na tym, które zastosował sam Bachtin w procesie formułowania teorii karnawału” (s. 13). A to zadanie karkołomne. W tego typu pracach nie chodzi przecież o chęć powiedzenia wszystkiego na dany temat, o ujęcie wyczerpujące, ale o uważność i uwypuklenie rangi zjawiska i rangi problemu, skupienie uwagi, zainteresowanie. Praca obejmuje cztery rozdziały poprzedzone wstępem oraz zwieńczone zakończeniem, a także dopełnione wykazem skrótów, indeksem osób, bibliografią, streszczeniem w języku angielskim.

Na kartach 15 stronicowego wstępu p. mgr Czernow wyjaśnia przyjmowany przez siebie sposób rozumienia pojęcia „karnawalizacja”, pochylając się nad jego genezą i przywołując nazwisko twórcy terminu „literatura skarnawalizowana” Michaiła Bachtina, uzasadniając tym samym wybrane przez siebie do analizy teksty i zaznaczając ramy czasowe dla niemal stuletniego (1865-1950) okresu „złotego wieku” – jak określa – karnawalizacji interesującej ją fantastycznej literatury dziecięcej. W tym kontekście jasno określa cel pracy – „analizę i interpretację wybranych utworów literatury europejskiej wydawanych w latach 1865-1950 pod kątem zawartych w nich treści i obrazów związanych z karnawałem” (s. 6), starając się go doprecyzować pytaniami badawczymi dotyczącymi funkcji i miejsca elementów karnawałowych, ich wpływu na poszczególne poziomy dzieła. Na początku wstępu, już w pierwszym zdaniu pojawia się błąd w dacie wynikły z pośpiechu. Autorka omyłkowo wskazuje na rok 1965 jako datę pierwodruku *Alice's Adventures in Wonderland*, która wydana została w 1865 roku. Książka, odsłaniając absurd i problemy epoki wiktoriańskiej, wyróżniała się na tle dotychczasowych utworów dla tej grupy wiekowej. Jej styl, sposób narracji, struktura, postacie, obrazy sprawiły, że zapoczątkowała ona „złoty wiek” literatury dla dzieci, wywierając wpływ na literaturę, jak i kulturę popularną.

Rozdział I pracy – zatytułowany *Karnawał i karnawalizacja w teorii Michaiła Bachtina* – przybliży teorię karnawału i karnawalizacji Bachtina. Doktorantka przybliży w formie usystematyzowanej podstawowe pojęcia i terminy. Takie dookreślenie przyjmowanego w

pracy sposobu rozumienia kluczowych pojęć jest warunkiem precyzji wywodu i stanowi świadectwo wysokiej kultury myślowej Autorki.

Rozdział II – *Dzieci u władzy* – poświęcony został sposobom kreowania postaci błazeńskich i rodzajom wcieleń dzieci obdarzonych władzą, a także analizą różnorodnych uwarunkowań tych sposobów, jak i rolę jaką postać ta pełni wobec pozostałych elementów świata przedstawionego i wirtualnego odbiorcy. Za słabo – moim zdaniem – wyartykułowana została refleksja nad wpływem tych utworów na młodego odbiorcę i źródłami atrakcyjności bohaterów dla ich odbiorców. Sporo miejsca Doktorantka poświęciła związkom wskazanych postaci z bohaterami pochodzącymi z innych tekstów kultury, co pogłębia wywód, wskazuje na orientację Piszącej w literaturze, Jej ocytanie. Zastosowane przez p. mgr Czernow kategorie analityczne: wygląd zewnętrzny (ubiór, włosy, nos, usta), tożsamość, liminalność wydają się wystarczające dla dokonanego opisu zjawiska karnawałowego przybysza – błazna i prześmiewcy, twórcy i burzyciela. Nie budzą zastrzeżeń kulturowe odsłony postaci błazeńskich – król, bóg, heros, które Alicja Baluch określa jako mityczne. Autorka rozprawy rozpatruje je na poziomie intertekstualnym i wewnątrztekstowym. Wyjaśnienia, pewnej precyzacji domaga się dokonany podział rozdziału na dwie części: część 1: *Postacie błazeńskie* i część 2. - *Pajdokraci*. Kategorią nadrzędną są postacie błazeńskie, pajdokracji są odmianą tych pierwszych. Czy nie lepiej było zastosować inny podział, modyfikując też tytuł rozdziału – np. *Dzieci u władzy* jako postacie błazeńskie, cz. 1 - np. *Sposoby kreacji postaci błazeńskich*, cz. 2 – *Rodzaje odsłon dzieci u władzy – król, bóg, heros*, cz. 3 – *Wojna jako rezultat dziecięcych przebieranek*. W ten sposób unikamy swoistej tautologii zachodzącej w tytule rozdziału i podrozdziału – „*Dzieci u władzy*” i „*Pajdokraci*”. Uwagę tę pozostawiam pod rozwagę Doktorantki.

Tytuł rozdziału trzeciego – „*Dzieci bez władzy*” sugeruje opozycyjność wobec wcześniejszego rozdziału. Tym razem przedmiotem analizy stały się *dzieci bez władzy* – podatne na zmiany, zależne od zewnętrznych czynników, bezbronne wobec karnawału. Dla opisanie tej grupy bohaterów Autorka pracy przyjęła takie wyznaczniki jak: śmierć, obrazy biesiadne, światy na opak, groteskowe ciało i akty cielesnego dramatu, które zinterpretowała jako metafory dojrzwania, rozumiane jako moment kryzysowy, zapowiadając zmianę zarówno oczekiwaną, pożądaną, jak i przerażającą. Rezultatem przyjętej perspektywy był przyjęty w tych utworach porządek aksjologiczny, jak i trudne do pogodzenia sprzeczności i związku, w tym dorosłości i śmierci oraz filozoficzna refleksja nad początkiem i końcem oraz sposobami ukazywania śmierci za pośrednictwem metafory ptaka, snu, gasnącej świecy, lotu.

Bachtinowskie kategorie analityczne pozwoliły odsłonić absurdy świata, relacje dziecko-dorośli, obyczajowe konwenanse, ludzkie niepokoje i strachy towarzyszące każdym przejściom z jednej fazy życia w drugą, obecność świata porządku i świata na opak.. Za słabo moim zdaniem wybrzmiała tu kategoria groteski, której wyrazem są spiętrzenia obrazów w scenie biesiadnej *Alicji po drugiej stronie lustr*, opozycje: jedzenie i pożeranie, które wyróżnia człowieka od dzikusa.

W czwartym i zarazem ostatnim rozdziale dysertacji – *Między dydaktyzmem i karnawalem* p. mgr Czernow zajęła się dynamiką zależności między literaturą dydaktyczną a tekstami skarnawalizowanymi, co znalazło konsekwencje w przemyślanej trzyczęściowej kompozycji: cz. 1 – *Dydaktyzm*, cz. 2 – *Karnawał*, cz. 3 – *Karnawał w służbie dydaktyzmu*. Część pierwsza rozdziału przynosi uporządkowany materiał na temat dydaktyzmu w literaturze dziecięcej z uwzględnieniem synchronii i diachronii oraz kanonicznych gatunków takich jak: powiastka ku przestrodze czy biografia świętych dzieci, które doczekały się licznych opracowań, na które powołuje się p. mgr Czernow, udowadniając po raz kolejny dobrą znajomość literatury przedmiotowej. Część druga stanowi rejestr intertekstualnych nawiązań obecnych wybranych powieściach Carrolla, Lindgren, Korczaka, Barriego, Nesbit i Travers, uwzględniający wszelkie przekształcenia: parodystyczne trawestacje (językowe i gatunkowe) i przeinaczenia oraz intertekstualne nawiązania do literatury skarnawalizowanej, np. angielskie *nursery rhymes*. Ta część opracowana została starannie, z dbałością o konteksty (Heinrich Hoffmann, Jane Taylor, Jadwiga Chrzęszczewska, Leopold Tyrdman), wręcz z pietyzmem, który czasami przybiera jednak znamiona nadgorliwości. Uwaga ta odnosi się do przywoływania licznych strategii translatorskich *Alicji w Krainie Czarów* (Adela S., Bogumiła Kaniewska, Antoni Lange (autor wierszy z przekładu Marii Morawskiej <1927>), Antoni Marianowicz, Maciej Słomczyński, Robert Stiller, Joanna Zawisza-Krasucka, Jolanta Kozak, Elżbieta Tabakowska) w tekście głównym i przypisach, nadmiernego cytowania, które jest manierą pisarską Doktorantki. Część trzecia zawiera analizę porównawczą *Pinokia* Collodiego i powieści *O dwóch takich, co ukradli księżyc* Makuszyńskiego. Autorka powraca w niej zarówno do kwestii dydaktyzmu, jak i problematyki karnawalizacji, zwracając uwagę na wzajemne zależności i powiązania obu zjawisk i założony cel. Do analizy *Pinokia* i *O dwóch takich, co ukradli księżyc* jako matrycę wykorzystwała powiastkę „ku przestrodze” i „dla przykładu”, wydobywając podobieństwa (potrójna kompozycja, warstwa perswazyjna z zachowanymi retorycznymi chwytami, narrator mentor i postacie obdarzone funkcją mentora, zakończenie zgodne ze schematem). W kreacji postaci posłużyła się elementami wywodzącym

się z anarchistycznej kultury śmiechu (aspekt cielesny, tożsamościowy, związany z *modus operandi*). zwracając uwagę na liczne detale, obrazy, schematy. Wzbogaciła interpretacje o liczne konteksty literackie, biblijne i baśniowe. Przy odwołaniu do szesnastowiecznych przedstawień „Pani Głupoty” może warto było przywołać płótno Hieronima Boscha *Leczenie głupoty*.

Dociekania Doktorantki są interesujące zważywszy, że w większym zakresie niż w przednich rozdziałach skupia się ona na stylu, doborze środków wyrazu i form językowych charakterystycznych dla „literatury śmiechu” (parodia, groteska, satyra). Interesuje ją słowna ekwilibrystyka, gra słów, język bohatera i rola jaką pełni wobec innych elementów karnawalizacji a także kreatywność w tym zakresie (np. Pipi - „artystka słowa”). Rozwija myśl Ulli Lundqvist na temat modelowego odbiorcy powieści Lindgren, jego ograniczeń percepcyjnych i kulturowych, które utrudniają odbiór humoru wynikającego z zastosowania parodii i innego tego typu nawiązań. Dialogiczna wymiana doświadczeń jest formą budowania płaszczyzny komunikacji i świadczy o myślowej dojrzałości p. mgr Czernow, umiejętności zachowania dystansu wobec lansowanych poglądów, czy zbyt radykalnych teorii, które wielokrotnie miała okazję w swojej pracy udowodnić.

Wartościowe dopełnienie refleksji prowadzonej w kolejnych rozdziałach pracy stanowi zakończenie, niestandardowe, odbiegające od dotychczasowych schematów. Oprócz zwięzłego podsumowania Autorka odwołała się w nim dodatkowo do najnowszej literatury fantastycznej, polskiej (Maciej Wojtyzka, Stanisław Pagaczewski, Marta Tomaszewska) i obcej (Roald Dahl, Lemony Snicket, Francesca Simon, Joanna K. Rowling, Paul Steward i Chris Riddell, Walter Moers), wskazując na powiązania z literaturą skarnawalizowaną, odnotowując podobieństwa i nowe trendy (literatura Holokaustu, jak i tematy niezbadane, np. wizualna sztuka książki). Tym samym wyznaczyła nowe tematy badawcze, którym w przyszłości warto poświęcić uwagę.

W części poświęconej bibliografii p. mgr Czernow wydzieliła literaturę podmiotu i przedmiotu, co w tym przypadku jest trafnym posunięciem choćby ze względu na poruszane okoliczności merytoryczne, np. strategie translatorskie. Z łatwością możemy prześledzić wydania, z których korzystała. Ich wielość, zaznaczona już w części analitycznej rozprawy, tylko potwierdza rzetelność przeprowadzonych analiz, pracowitość i naukowe podejście do problemu badawczego. Wskazuje na znajomość literatury polskiej i obcej, dawnej i współczesnej. Odczytanie Autorki potwierdza sporządzona literatura przedmiotu, w której sporą część stanowią opracowania anglojęzyczne i skandynawskie, w tym prace badaczy o międzynarodowej sławie, jak np. Jack Zipes.

Ocena formalna

Koncentrując się na kwestiach językowo-stylistycznych, należy stwierdzić, że rozprawa napisana jest jasnym, przejrzystym i bogatym pod względem leksykalnym i składniowym językiem. Drobne usterki stylistyczne i składniowe („Właśnie poprzez konfrontację osobami...”, s. 70), literówki np. w zapisie nazwiska (np. Opiech zamiast Opie, s. 305), wynikające z pośpiechu, błąd ortograficzny w zapisie Matka Boska (s. 358), błędy fleksyjne można szybko skorygować. Inne, do których zaliczam formy, nie tyle nawet błędne, co raczej niezręczne w danym kontekście wymagają chwili namysłu (np. okr. „wewnątrztekstowe oczy czytelnika” - s.164). Autorka sprawnie prowadzi narrację, a Jej wywód jest logiczny i spójny. Wysuwane tezy są dobrze uargumentowane i zilustrowane trafnie dobranymi egzemplifikacjami. O dokumentowaniu dociekań świadczą przypisy, ich ilość i wartość poznawcza. To w nich również Autorka przywołuje malarskie konteksty (np. s. 111 – p.273, s. 120 – p. 302, s. 198 – p. 128), co podnosi walory pracy. Z recenzenckiego obowiązku należy zaznaczyć, że wywód bywa miejscami nadmiernie przeciążony wieloma cytataми. Uwaga ta odnosi się i do nazbyt rozbudowanych przypisów (np. s. 177 – p. 77), liczącymi niekiedy 40 wersów, które zaczynają wymykać się autorskiej kontroli i przeradzają się w zbędne, zbyt obszerne dygresje (np. s. 137 – p. 368). Czasami Autorka wpada w zbyt mentorski ton, przypisując sobie miano ostatecznego autorytetu (s. 122, p.314), a czasem po ludzku, zwyczajnie opuszcza informację, jak. np. w przypisie 80 na s. 269, gdzie pomija tytuł pracy Magdaleny Joncy.

Podsumowanie

Podsumowując, pragnę stwierdzić, że rozprawa p. mgr Anny Czernow w znaczący sposób rozwija badania nad literackimi aspektami karnawalizacji w literaturze fantastycznej dla młodego odbiorcy, proponując „nierestrykcyjną” strategię lektury zorientowaną na czytelnika (w dużej mierze z doświadczeniem kulturowym), która czyni z interpretacji ciekawą przygodę, zachęca do refleksji. Wybrana forma interpretacji zawsze prowadzi do pogłębienia rozumienia utworu, łącznie z odkrywaniem groteskowo-absurdalnej estetyki, wszelkiego typu nawiązań, etycznego i egzystencjalnego problemu itd. Rozprawa doktorska *Strategie karnawalizacji w prozie fantastycznej lat 1865-1950 kierowanej do młodych odbiorców* autorstwa mgr. Anny Marii Czernow spełnia wymagania określone w art. 13 ust.1 z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Poprzez oryginalność stawiania i rozwiązywania problemów badawczych, wnikliwość dokonywanych analiz, wykazanie się umiejętnością konstruowania jasnego i dobrze

uargumentowanego wyводу naukowego p. mgr Anna Czernow dowiodła, że jest dojrzałym intelektualnie badaczem, który zasługuje na uzyskanie stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Wnoszę o dopuszczenie p. mgr Anny Czernow do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Bożena Olszewska

